

ESTUDIOS NEOGRIEGOS

REVISTA CIENTÍFICA
DE LA
SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

2014

Número 16

SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

ESTUDIOS NEOGRIEGOS

REVISTA CIENTÍFICA
DE LA
SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

Número 16

2014

SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

ESTUDIOS NEOGRIEGOS: Revista científica de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos. Título abreviado: Estud. Neogriegos – N. 1 (1997) – Granada: Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 1997-2001, País Vasco, 2003-2005, Vitoria-Gasteiz, 2009-2010, Granada, 2011-2015

Anual

ISSN 1137-7003. Depósito Legal: GR- 82-97

1. Lengua griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas 2. Literatura griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas 3. Civilización griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas I. Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos. Publicaciones

807.73/.74 (05) – 877.3/.4 (05) – 008 (495)(05) – 008(495.02)(05)

ESTUDIOS NEOGRIEGOS, publicación científica anual de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, acoge trabajos originales e inéditos en forma de artículos, actualizaciones bibliográficas, reseñas y noticias, relacionados con la Grecia medieval, moderna y contemporánea, preferentemente en los ámbitos artístico, filológico, histórico, lingüístico y de traducción.

Quienes deseen enviar originales para su publicación habrán de ser socios de la SHEN. También podrán publicarse trabajos de miembros de la Sociedad Europea de Estudios Neogriegos.

Estudios Neogriegos se edita una vez al año. El plazo de entrega de originales finaliza el día 30 de septiembre. El Comité editorial acusará recibo de la recepción de los originales y se iniciará el proceso evaluador de los trabajos. Todos los trabajos recibidos serán evaluados por al menos dos especialistas en cada materia. Durante el proceso se mantendrá el anonimato tanto de los evaluadores como de los autores. La aceptación o no del trabajo será comunicada al autor en diciembre. Después, a medida que se avance en la composición de la revista, el autor recibirá las galeras de la compaginación para que las devuelva corregidas en el plazo indicado.

La extensión máxima de los trabajos es de 6000 palabras y tendrán que ir precedidos por el título – en la lengua del artículo y en inglés-, el nombre del autor o autores, y la dirección completa de la institución a la que pertenecen. Todos los artículos incluirán un resumen en la lengua de redacción del artículo y otro en inglés, de un máximo de seis líneas, así como las palabras clave en los mismo idiomas (máximo cinco). Para las reseñas, se recomienda un máximo de 1500 palabras. El número de palabras incluye las notas y la bibliografía utilizada tanto en artículos como en reseñas. La información sobre las normas de publicación se detalla en las páginas finales del volumen.

EQUIPO DE DIRECCIÓN

Directora: Alicia Morales Ortiz (*Universidad de Murcia*)

Secretario: Francisco Morcillo Ibáñez (*IES Albacete*)

CONSEJO DE REDACCIÓN

Javier Alonso Aldama (*Universidad del País Vasco*), José Antonio Costa Ideias (*Universidad Nova de Lisboa*), Ernest Marcos Hierro (*Universitat de Barcelona*), Encarnación Motos Guirao (*Universidad de Granada*), Manuel Serrano Espinosa (*Universidad de Alicante*), Penélope Stavrianopulu (*Universidad Complutense de Madrid*).

CONSEJO ASESOR

Miguel Castillo Didier (*Universidad de Santiago de Chile*), Kostas Dimadis (*Freie Universität Berlin*), José Mª Egea (*Universidad del País Vasco*), Hans Eideneier (*Universität zu Köln-Universität Hamburg*), Παναγιώτης Γιαννόπουλος (*Université Catholique de Louvain*), Γιάννης Χασιώτης (*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*), Ερατοσθένης Καψωμένος (*Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*), Antonio Melero Bellido (*Universidad de Valencia*) y Moschos Morfakidis Filactós (*Universidad de Granada*).

COMPAGINACIÓN Y CORRECCIÓN: Equipo de dirección

IMPRESIÓN: ALSUR

SUSCRIPCIÓN Y COMPRA: España y América Latina, 35€; Europa, 40€; Norteamérica 40€.

INFORMACIÓN Y CONTACTO: sociedadestudiosneogriegos@gmail.com – <http://www.shen-org.es>

Esta publicación se ofrece en intercambio con cualquier otra publicación también periódica que tenga parecidos intereses y cobertura.
El Equipo de dirección no se responsabiliza de las opiniones de los autores de los trabajos.

SUMARIO

Editorial.....	7
Οι γεωγραφικοί όροι και οι ταυτίσεις τους στο <i>Διγενή Ακρίτη</i> (χφ. Escorial): αναλυτικός πίνακας <i>Geographical terms in Digenis Akritis (mss. Escorial): detailed index</i> <i>Ιωάννης Κιορίδης</i>	9-58
Los estudios comparativos sobre <i>Diyenís Acritis</i> y el <i>Cantar de Mio Cid</i> . Algunas anotaciones sobre el género de la ‘epopeya medieval’ <i>Comparative studies between the Diyenís Acritis and the Cantar de Mio Cid. Some notes on the literary genre of the ‘medieval epopee’</i> <i>Michalis Michael</i>	59-88
Narrativa medieval grega: entre orient i occident <i>Medieval Greek Narrative: Between East and West</i> <i>Santiago Carbonell Martínez</i>	89-106
Η πολιτική σκέψη του Νικηφόρου Γρηγορά στη <i>Ρωμαϊκή Ιστορία</i> <i>Nikiforos Grigoras's political thought in the Roman History</i> <i>Savvas Giagtzoglou</i>	107-120
Η <i>Ριμάδα κόρης και νέου</i> μεταξύ ελληνικής και δυτικής παράδοσης <i>The rhyme of the girl and the lad between Greek and Western tradition</i> <i>Maria Caracausi</i>	121-138
La Revolución helénica de 1821 a través de la novela histórica de la España decimonónica: <i>Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>The Hellenic Revolution of 1821 through the historical novel of the 19th century Spain: Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>Dimitris Miguel Morfakidis Motos</i>	139-160
Los <i>Kalóyeri</i> y el culto de Dioniso en Tracia. Traducción y estudio <i>The kalogeroi and the cult of Dionysus in Thrace. Translation and study</i> <i>Pedro Jesús Molina Muñoz</i>	161-188
«Γενοβέφα» ή «Η Αρετή Θριαμβέβουσα» <i>«Genevieve» or «The Triumphant Virtue»</i> <i>Μαρία Νενου</i>	189-208

Recensiones.....209

Markos Panayotis Tsifrikas, *Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόχλωρίδας / Diccionario griego-español y español-griego de flora* (Pedro Jesús Molina Muñoz) - EleniAnna Vafeiadou, *Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόφιλοσοφικώνόρων / Diccionario griego-español y español-griego de términos filosóficos* (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Trikupis, Spyridon, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* [trad. cast. del gr. por Manuel Acosta Esteban: *Historia de la insurrección griega*] (Dimitris Miguel Morfakidis Motos) - Στ. Ζαφείρη, Α. Ψαροπούλου, Ε. Διαμαντή, Κ. Δανέζη, Χ. Δημόπουλος, Α. Τριγκάτζη, Ν. Παναγιωτοπούλου, Α. Τρυποσκούφη, *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας* (Mariano Villegas Hernández).

Reseñas de Actividades.....219

Ciclo de conferencias de la Maison de France y de la Alianza Francesa en Granada, Universidad de Granada (Encarnación Motos Guirao).

EDITORIAL

La Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos (SHEN) presenta el nº 16 de la revista anual *Estudios Neogriegos* que corresponde al año 2014 con la firme voluntad de seguir prestando un servicio a los especialistas e interesados en estos estudios, no sólo del mundo hispanohablante sino de toda la comunidad científica internacional. Por esta razón, una parte importante de los trabajos que se publican en el presente volumen están escritos en distintas lenguas (castellano, catalán y griego). En el futuro se seguirá en la misma línea y se aceptarán trabajos escritos en otras, además las mencionadas, preferentemente de carácter internacional (inglés, francés, alemán, italiano) si sus autores así lo desean.

Se informa también que *Estudios Neogriegos* incluirá trabajos que correspondan a la historia, literatura, artes, ciencias y cultura en general producidas en el mundo griego desde la época medieval hasta nuestros días.

Así mismo, se recuerda a los que deseen que sus trabajos sean publicados en la revista que pueden enviarlos hasta finales de diciembre. Los trabajos tienen que pasar por un proceso de evaluación en los cuatro primeros meses del año para que, de ser finalmente aceptados, puedan ser incluidos en el volumen del año anterior.

Estudios Neogriegos se distribuye gratuitamente a los socios de la SHEN y se pone a la venta a través de la librería Pórtico de Zaragoza:

P.O.Box 503 - 50080 Zaragoza – España

Muñoz Seca, 6 - 50005 Zaragoza – España

Tfno.: (+34) 976 557039 Fax: (+34) 976 353226

concha@porticolibrerias.es

www.porticolibrerias.es

LEADING ARTICLE

The Spanish Society of Newgreek Studies (SSNS) presents the nº 16 of the annual journal *Estudios Neogriegos* that corresponds to the year 2014 with the firm will to continue providing a service to the specialists and intersted in these studies, not only of the Spanish-speaking world, but of the whole international scientific community. For this reason, an important part of the articles that are published in the present in this volume are written in different languages (Castellano, Catalán and Greek). In the future it will continue along the same lines and articles written in other languages will be accepted as well as the aforementioned, preferably of an international character (English, French, German, Italian) if their authors wish it thus.

Furthermore, we inform you that *Estudios Neogriegos* will include articles that correspond to the history, literature, arts, sciences and culture generally produced in the greek world since the medieval period until nowadays.

In the same way, to is reminded to those who wish their articles to get published in the journal that they can send them until the end of December. The articles have to pass through a process of evaluation in the first four months of the year, in order to, being finally accepted, get included in the volume of the previous year.

Estudios Neogriegos is distributed for free to the members of the SHEN and it is sold through the Porch Library of Zaragoza:

P.O. Box 503 - 50080 Zaragoza – España
Muñoz Seca, 6 - 50005 Zaragoza – España
Tfno.: (+34) 976 557039 Fax: (+34) 976 353226
concha@porticolibrerias.es
www.porticolibrerias.es

«ΓΕΝΟΒΕΦΑ» Ή «Η ΑΡΕΤΗ ΘΡΙΑΜΒΕΒΟΥΣΑ» ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΚΙΩΝ

Μαρία Νένου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μεσαιωνική ιστορία της Γενοβέφας της Βραβάντης μεταφράστηκε από τα γερμανικά στα ελληνικά το 1810 και έκτοτε έγινε ιδιαίτερα αγαπητή στο ευρύ κοινό, όπως εξάλλου και στους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς, από τα μηνύματα και τις κοινωνικές δομές που αντανakλούσε. Ιδιαίτερα δημοφιλείς υπήρξαν οι εκδόσεις των εκδοτικών οίκων του Σαλίβερου και του Ανδρέα Ρέκου τη δεκαετία του 1920, χάρη στις οποίες η ιστορία πέρασε στο κουκλοθέατρο και από εκεί έγινε γνωστή στους καραγκιοζοπαίκτες που, με τη σειρά τους, τη μετέφεραν στον ελληνικό θέατρο σκιών. Το άρθρο αυτό παρουσιάζει τη βασική δομή της διήγησης της Γενοβέφας και τον τρόπο με τον οποίο μεταφέρθηκε στο θέατρο σκιών μέσα από τρεις διασκευές: του Α. Καραστεριόπουλου (Τόλια), του Σωτήρη Σπαθάρη και του Βασίλαρου.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Μεσαιωνικός ευρωπαϊκός θρύλος, λαϊκή λογοτεχνία, ελληνικό θέατρο σκιών.

ABSTRACT

The medieval story about Genevieve of Brabant was translated from Dutch to Greek in 1810 and since then became significantly beloved to the wide audience, as well as to the rest of the Valcanic populace (people), because of the messages and the social structures that use to reflect. The publications of Saliver and Andrea Reko's publishing houses were especially widespread during the decade of 1920, thanks to whom the story passed to the puppet theatre and from there became famous to the puppeteers who, in turn, carried into the Greek shadow theatre. This article presents the basic structure of Genevieve's narration and the way that it was carried to the shadow theatre through its three adaptations: A. Karasteriopoulos's (Tolia), Swtiri Spathari's and Vasilaro's.

KEY WORDS: Medieval European legend, popular literature, Greek Shadow Theatre.

Η ιστορία της Γενοβέφας πρωτοεκδόθηκε στα ελληνικά το 1839 από τον Ιάκωβο Πιτζιπίο (ή Πιτσιπιό) με τον τίτλο *Η ορφανή της Χίου ή ο Θρίαμβος της Αρετής*¹ και γνώρισε διάφορες επανεκδόσεις² μέχρι την έκδοσή της από τον εκδοτικό

¹ ΠΙΤΖΙΠΙΟΣ, Γ. Ιάκωβος, *Η ορφανή της Χίου ή ο Θρίαμβος της Αρετής*, εν Ερμουπόλει, εκ της Τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, 1839. 2 τ.

² Το 1846 από το τυπογραφείο του Ν. Βαρβαρέσου (Ερμούπολη) και το 1884 από τις εκδόσεις Κοραΐς (Αθήνα). Μεταγενέστερα, κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο του Ανδρέα Ρέκου με έδρα τη Θεσσαλονίκη σε μορφή λαϊκού φυλλαδίου 32 σελίδων έχοντας αναλάβει τη μετάφραση

οίκο του Σαλίβερου την δεκαετία του 1920, που την έκανε και ευρύτερα γνωστή στο αναγνωστικό κοινό³. Στην έκδοση αυτή, σύμφωνα με το κείμενο του εξωφύλλου, χαρακτηρίζεται ως οικογενειακό διήγημα. Αν δεχθούμε την άποψη του Κ.Δ. Κάσση, που θεωρεί οικογενειακό ανάγνωσμα αυτό που στοχεύει στην εξαγωγή μηνυμάτων για την αξία κοινωνικών δομών όπως της πατρίδας, της θρησκείας και της οικογένειας⁴, βλέπουμε ότι την περίοδο του μεσοπολέμου (1918-1939) εμφανίζονται πολλά έργα με παρόμοιο ηθικολογικό περιεχόμενο⁵. Η Γενοβέφα, που είναι ένα από αυτά, ανήκει στα «ξενόφερτα» διηγήματα⁶ της δυτικοευρωπαϊκής λογοτεχνίας και γνώρισε πολλές εκδόσεις στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο⁷ και στην Ελλάδα⁸.

Στους καταλόγους των ελληνικών εκδοτικών οίκων και βιβλιοπωλείων, οι οποίοι κατέτασαν τα λαϊκά βιβλία σε διάφορες κατηγορίες, η Γενοβέφα είχε ενταχθεί στη «Νέα Εκλογή Λαϊκών Βιβλίων» (Διαλησμάς, 1928), στα «Λαϊκά Μυθιστορήματα» (Τριανταφυλλίδης, 1935), στα «Διηγήματα και Ευθυμογραφήματα» (Σαλίβερος), και στα «Εκλεκτά Μυθιστορήματα» (Σαλίβερος). Μάλιστα, στον κατάλογο «Λαϊκή Βιβλιοθήκη» του αθηναϊκού εκδοτικού οίκου των αδελφών Παπαδημητρίου, συναντά κανείς για το έτος 1928 την κατηγορία «βιβλία κομψά, καλά τυπωμένα, με καλλιτεχνικά εικονογραφημένα εξώφυλλα»⁹.

κάποιος Μαν. Βαταλάς (δεν υπάρχει έτος έκδοσης, όμως φαίνεται να είναι μεταγενέστερο καθώς η γλώσσα του φυλλαδίου δεν έχει λόγιους τύπους και στοιχεία καθαρεύουσας).

³ *Η ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής. Διήγημα οικογενειακών* (Μηνιαία έκδοσις περιοδικού *Το τραγούδι*), Αθήνα, εκδ. Μ. Σαλίβερου [192?], 77 σελ. Βλ. επίσης ΚΑΣΣΗΣ, Κ., *Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα 1840-1940*, [χ.ε.], Αθήνα, 1983, σ. 158. Πρόσφατα επανεκδόθηκε, με φιλολογική επιμέλεια του Δημήτρη Τζιόβα: ΠΙΤΣΙΠΟΣ, Γ. Ιάκωβος, *Η ορφανή της Χίου ή ο θρίαμβος της αρετής. Ο πύθιος Ξουθ ή τα ήθη του αιώνας*, Αθήνα, Ίδρυμα Κ. και Ε. Ουράνη, 1995.

⁴ ΚΑΣΣΗΣ, Κ., *Παραλογοτεχνία στην Ελλάδα 1830-1980*, Αθήνα, Ίχωρ, 1985, σ. 23.

⁵ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ, Γ., *Καρναβάλι και Καραγκιόζης: οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Αθήνα, Κέδρος, 1985, σ. 347-348.

⁶ ΚΙΟΥΡΤΣΑΚΗΣ, Γ., *ό.π.*, σ. 20.

⁷ Η MARINESCU, Μ., “‘Λαϊκά βιβλία’ στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία (1850-1945)”, στο *Η λαϊκή λογοτεχνία στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (19ος και αρχές 20ού αι.): συνάντηση εργασίας 21-22 Απριλίου 1988*, Αθήνα, ΕΙΕ (Τετράδια εργασίας, 15), 1995, σ. 98. αναφέρει ότι η Γενοβέφα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στη Βουλγαρία, όπου κάθε εκδοτικός οίκος την τύπωνε με διαφορετικό τίτλο: *Πολυβασανισμένη Γενοβέφα* (*Mnogostradalna Genovefa*), (Κnazaskosrpskata knigpečatnica Genovefa, Βελιγράδι, 1856), *Η ιστορία της Γενοβέφας* (*Istorijska na Genovefa*, Κωνσταντινούπολη, Mazedonia, 1872), *Η ιστορία και τα βάσανα της Γενοβέφας* (*Istoria i stradanija na Genovefa*, Provdiv, Jonov, 1913), *Η ιστορία μιας μάνας* (*Istoria na edna majka*, Σόφια, Pirin, 1940).

⁸ Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία του Φλορίν Μαρινέσκου, έφτασε μέχρι το Άγιο Όρος όπου το 1892 αντιγράφηκε με το χέρι.

⁹ MARINESCU, Μ., *ό.π.*, σ. 98.

Κεντρικός θεματικός άξονας του έργου είναι ο έρωτας, η πίστη, η θρησκευτικότητα και η αρετή μιας αγνής γυναίκας, της Γενοβέφας, που είναι και το βασικό πρόσωπο της υπόθεσης. Επιμέρους θεματικούς άξονες αποτελούν ο γάμος και ο αποχωρισμός από τους γονείς, η αναχώρηση του συζύγου, η ψευδής κατηγορία, η άδικη φυλάκιση και η θανατική καταδίκη, η επιβίωση στο δάσος και η επανένωση της οικογένειας.

Αναλυτικότερα, η ηρωίδα, κόρη του δούκα της Βαρβάντης, είναι ένα καλοκάγαθο και γλυκό κορίτσι με χρηστά ήθη και συνήθειες: θρησκευόμενη που πραγματοποιεί σημαντικό φιλανθρωπικό έργο, κάποιες φορές κρυφά από τους δικούς της. Πολλές μητέρες την αναφέρουν στα παιδιά τους ως πρότυπο σωφροσύνης, ευσπλαχνίας και φιλοπονίας.

Ο πατέρας της Γενοβέφας σώζεται σε μια μάχη από τον κόμη Σιτσεφρίδο τον οποίο προσκαλεί στο ανάκτορό του, όπου οι δύο νέοι γνωρίζονται, ερωτεύονται και παντρεύονται. Η κοπέλα αποχωρίζεται τους γονείς της περίλυπη και ακολουθεί τον σύζυγό της στον πύργο του.

Λίγες εβδομάδες αργότερα, ο Σιτσεφρίδος αναγκάζεται να αναχωρήσει και πάλι για τον πόλεμο, και ορίζει υπεύθυνο του πύργου και της κομητείας τον έμπιστό του Γόλο. Αυτός όμως ερωτεύεται τη Γενοβέφα σκλαβωμένος από την ομορφιά και το σπάνιο χαρακτήρα της. Ο έρωτάς του δυναμώνει καθημερινά ώσπου δεν αντέχει και της τον αποκαλύπτει απαιτώντας ανταπόκριση. Εκείνη όμως μένει πιστή στο σύζυγό της και στις εντολές της θρησκείας. Ο Γόλος την φυλακίζει και στέλνει στον κόμη επιστολή όπου καταγγέλλει τη σύζυγό του για τον φόνο του μάγειρα, τον οποίο όμως φόνευσε ο ίδιος, για να μη παραδώσει το γράμμα της Γενοβέφας, όπου περιέγραφε την άσεμνη συμπεριφορά του και την κακοδιαχείριση της περιουσίας. Στη φυλακή η Γενοβέφα βρίσκει παρηγοριά στο Θεό με καθημερινές προσευχές. Εκεί γεννάει και το παιδί του Σιτσεφρίδου το οποίο βαπτίζει η ίδια όταν μαθαίνει από τη Βέρθα ότι ο σύζυγός της, δίνοντας πίστη στα λόγια του Γόλου, διέταξε το θάνατό της.

Η Γενοβέφα, ενώ οδηγείται στο δάσος με το νεογέννητο γιο της, Δολώρο, για να θανατωθούν, ικετεύει τους δύο φρουρούς για τη ζωή του μωρού και τη δική της. Οι δυο άνδρες την ευσπλαχνίζονται και της ζητούν με όρκο να περάσει το υπόλοιπο της ζωής της μέσα στο δάσος. Όταν επιστρέφουν, δείχνουν στον Γόλο τα μάτια ενός σκύλου ως τεκμήριο για το θάνατο της Γενοβέφας. Στο εξής, η νεαρή γυναίκα μέσα στο δάσος προσπαθεί να επιβιώσει έχοντας ως κατοικία μια σπηλιά και τρέφοντας με το γάλα ενός θηλυκού ελαφιού τον γιο της, στον οποίο μεταδίδει αρχές, σεβασμό στη φύση και πίστη στο Θεό.

Η ηρωίδα αρρωσταίνει από τις αντίξοες συνθήκες και, πιστεύοντας πως θα πεθάνει, δίνει οδηγίες στο Δολώρο για το τι να πράξει όταν κλείσει τα μάτια της. Στο μεταξύ, ο κόμης Σιτσεφρίδος επιστρέφει στον πύργο όπου η κόρη του θυρωρού, Βέρθα, του παραδίδει την επιστολή που έγραψε η Γενοβέφα όσο βρισκόταν στη

φυλακή. Για να ξεφύγει από τη βαθιά του κατάθλιψη βγαίνει για κυνήγι και ακολουθεί ένα ελάφι που καταφεύγει στη σπηλιά της άρρωστης Γενοβέφας. Ακολουθεί η αναγνώριση των δύο και η επιστροφή όλης της οικογένειας στον πύργο. Ο Γόλος τιμωρείται με φυλάκιση σε χώρο δίχως φως, τον οποίο επισκέπτεται πλήθος ανθρώπων που τον βλέπει ως προσωποποίηση του κακού.

Συμπερασματικά, η Γενοβέφα παρουσιάζεται ως το γυναικείο πρότυπο καθώς συνδυάζει την εξωτερική ομορφιά με την ψυχική καλλιέργεια. Το διήγημα έχει ως σκοπό να διδάξει ότι η πίστη στο Θεό, ακόμα και όταν ο άνθρωπος δοκιμάζεται, βρίσκει στο τέλος ανταπόκριση.

Όπως είδαμε, ο Κάσσης χαρακτηρίζει το έργο ως λογοτεχνικό¹⁰ ενώ στο εξώφυλλο της έκδοσης του Σαλίβερου, αναφέρεται ως οικογενειακό διήγημα. Αναμφίβολα, όμως, περιέχει πολλά θεατρικά στοιχεία που διευκολύνουν τη μετατροπή του σε θεατρικό έργο. Από την πλευρά του, ο γερμανός συγγραφέας Johann Christoph von Schmid, στόχευε σε νεανικό και ιδιαίτερα σε παιδικό κοινό, όπως και οι αγγλικές εκδόσεις του έργου¹¹. Ο Κυριάκος Ντελόπουλος το κατατάσσει επίσης στα παιδικά και νεανικά βιβλία, αναφερόμενος σε τρεις ελληνικές εκδόσεις της Γενοβέφας (1846, 1854 και 1863) που προήλθαν από το αντίστοιχο γερμανικό κείμενο. Προκύπτει όμως το ερώτημα κατά πόσο το παιδικό κοινό θα μπορούσε να κατανοήσει τη γλώσσα του βιβλίου.

Η ιστορία της Γενοβέφας ανταποκρίνεται σε ένα μεσαιωνικό θρύλο διαδεδομένο σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Τα γεγονότα εκτυλίσσονται κατά τον 8^ο αιώνα μ.Χ. στις ημέρες του Αγίου Ιδόλφου, αρχιεπισκόπου των Τρεβήρων¹². Η Γενοβέφα, κόρη του δούκα της Βραβάντης (περιοχή που σήμερα μοιράζονται το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο και τη Γερμανία κοντά στον ποταμό Μοζέλλα) παντρεύεται τον άρχοντα των Τρεβήρων, Ζίγκφριντ, ο οποίος συμμετείχε στον πόλεμο που το 772 άρχισε ο Κάρολος Μαρτέλ ενάντια στους Μαυριτανούς της Ιβηρικής Χερσονήσου. Κατά την απουσία του συζύγου της, ο αρχιοικονόμος Γκόλο κατηγορήσε τη Γενοβέφα για μοιχεία και διέταξε δύο υπηρέτες του να τη σκοτώσουν μαζί με το γιο της. Οι υπηρέτες τη λυπήθηκαν και την άφησαν στο δάσος των Αρδενών, όπου εγκαταστάθηκε σε μια σπηλιά και όπου έθρεψε τον γιο της με το γάλα μιας ελαφίνας. Όταν μετά από χρόνια ξανασυναντήθηκε με το σύζυγό της, που κυνη-

¹⁰ ΚΑΣΣΗΣ, Κ., *Παραλογοτεχνία στην Ελλάδα 1830-1980*, Αθήνα, Ίχθυς, 1985, σ.23.

¹¹ BLAMIRE, D., *Christoph von Schmid's religious tales for children: German and English versions*, Manchester, John Rylands University Library, 1994.

¹² SAUERBORN, H., *Geschichte der pfalzgräfin Genovefa und der kapelle frauenkirchen. Zugleich ein beitrag zur geschichte des bisthums, trier. Nach urkunden bearbeitet und herausgegeben*. Regensburg, 1856, σ. VIII.

Η ΓΕΝΟΒΕΦΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ
ΑΝΔΡΕΟΥ ΡΕΚΟΥ
ΕΓΝΑΤΙΑΣ 67 - ΤΗΛ. 71.063
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η ΓΕΝΟΒΕΦΑ

ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΟΥ ΘΡΥΛΛΟΥ
ΑΠΟ ΤΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΑ

ΜΑΝ. ΒΑΤΑΛΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ
ΑΝΔΡΕΟΥ ΡΕΚΟΥ
ΕΓΝΑΤΙΑΣ 67 - ΤΗΛ. 71-063
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

γώντας ακολούθησε τα ίχνη της ελαφίνας, επέστρεψε στο ανάκτορο αλλά πέθανε ταλαιπωρημένη από τις κακουχίες¹³. Σε άλλη εκδοχή, πρόκειται για τη Μαρία της Βραβάντης, συζύγου του 2^{ου} Δούκα της Βαβαρίας, Λουδοβίκου, η οποία κατηγορήθηκε για μοιχεία και αποκεφαλίστηκε το 1256. Αργότερα, αποδείχθηκε η αθωότητά της γεγονός που έφερε στον Λουδοβίκο φοβερές τύψεις.

Τον 13^ο αιώνα η ιστορία της Γενοβέφας εντάχθηκε στον συναξαριστή του Jacopo da Varazze (ή da Varagine) με τίτλο *Leggenda Aurea*. Αργότερα την επεξεργάστηκε ο μοναχός Mathias Emmnich και την εξέδωσε γύρω στο 1472¹⁴. Ο θρύλος έγινε ευρύτερα γνωστός από τον ιησουίτη René de Cerisieris, το κείμενο του οποίου τυπώθηκε το 1638 από τη Bibliothèque Bleue με τον τίτλο *L'Innocence reconnue* και έκτοτε διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη, όπου υπήρξε επίσης συχνά θέμα για τις εικαστικές τέχνες, δραματικές θεατρικές παραστάσεις και όπερα¹⁵.

Στην ελληνική γλώσσα πέρασε με τη μετάφραση του γερμανικού κειμένου¹⁶ που γράφτηκε το 1810 από τον ρωμαιοκαθολικό ιερέα και εκπαιδευτικό, Johann Christoph von Schmid¹⁷, ο οποίος είναι γνωστός και ως συγγραφέας ιστοριών με θρησκευτικό περιεχόμενο¹⁸.

Στην έκδοση του Σαλίβερου το έργο είναι δομημένο σε δεκαεννέα κεφάλαια και αναπτύσσεται σε εβδομήντα τέσσερις σελίδες. Το 1^ο κεφάλαιο παρουσιάζει τον χαρακτήρα και τα χαρίσματα της Γενοβέφας, το γάμο της με τον Σιτσεφρίδο και τη σκηνή του αποχωρισμού από τους γονείς της. Το 2^ο παρουσιάζει την υποδοχή του

¹³ McCORMICK, J. & PRATASIK, B., *Popular Puppet Theatre 1800-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, σ. 169.

¹⁴ ΝΤΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κ., *Παιδικά και νεανικά βιβλία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1995, σ. 159-188.

¹⁵ Γνωστότερες είναι η τραγωδία του, Φ. Μίλερ, *Γκόλο και Γενοβέφα* (1808) και του Φρ. Χέμπελ, *Γενοβέφα* (1843)· επίσης οι όπερες του Ρ. Βάγκνερ (1849), του Ρ. Σούμαν (1850) και του Ζ. Όφενμπαχ (1859). Βλ. σχετικά Black, N., *Medieval Narratives of Accused Queens*, University Press of Florida, σ. 192.

¹⁶ BLAMIRE, D., *Telling Tales, The impact of Germany on English Children's Books 1780-1918*, Cambridge, Open Book Publishers, 2009, σ. 103.

¹⁷ SCHMID, J. C., *Genovefa*, Augsburg, M. Veith und Rieger, 1810 (reed. Genoveva. Eine der schönsten und rührendsten Geschichten des Altertums, München, Louis Finsterlin, o.J., um, 1885).

¹⁸ CREUTZ, U., *Christoph von Schmid 1768-1854. Leben, Werk und Zeitgenossen*, Konrad, Weißenhorn, 2004. Ο J. C. Schmid (Dinkelsbühl, 1768 - Augsburg, 1854) εκτός από τη Γενοβέφα, συνέγραψε πλήθος άλλων έργων: *Biblishe Geschichte für Kinder*, *Die Ostereier*, *Wie Heinrich von Eichenfels zur Erkenntniß Gottes kam*, *Blüthen dem blühenden Alter gewidmet*, *Das Blumenkörbchen*, *Rosa von Tannerburg*, *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder*, *Der Weihnachtsabend*, *Das hölzerne Kreuz*, *Eustachius-Eine Geschichte der christlichen Vorzeit*, *Der gute Fridolin und der böse Dietrich-Eine Lehrreiche für Ältern und Kinder*, *Die kleine Lautenspielerin*, *Kleine Schauspiele für Familienkreise*, *Gesammelte Shcriften von letzter Hand* (24 Bände), *Das Gottbüchlein*, *Erinnerungen aus meinem Leben* (4 Bände).

ζεύγους στον πύργο του Σιτσεφρίδου και την αναχώρησή του για τον πόλεμο. Το 3^ο περιγράφει την καθημερινότητα της Γενοβέφας, την ανήθικη συμπεριφορά του Γόλου και τη φυλάκισή της. Το 4^ο επικεντρώνεται στη γέννα της ηρωίδας στη φυλακή και στη συγκινητική προσευχή της. Στο 5^ο η Βέρθα αναγγέλλει την απόφαση της θανάτωσης της ίδιας και του γιου της· η Γενοβέφα της δίνει μια επιστολή για να την παραδώσει στον κύριό της όταν επιστρέψει από τον πόλεμο. Στο 6^ο η Γενοβέφα δέχεται την φιλευσπλαχνία των δημίων της. Στο 7^ο στο δάσος πλέον, καταφεύγει στη σπηλιά και τρέφει τον γιο της με το γάλα της ελαφίνας. Το 8^ο σχολιάζει τη ζωή της και τη βαθείά της θρησκευτικότητα. Το 9^ο αναφέρεται στην ανατροφή που δίνει στο γιο της μέσα από την παρατήρηση της φύσης και της ευγνωμοσύνης προς το Θεό. Το 10^ο περιγράφει τις προετοιμασίες για το χειμώνα. Στο 11^ο η ηρωίδα ασθενεί, μιλάει στον γιο της για τον πατέρα του και τον προετοιμάζει για τη μελλοντική του ένταξη στην κοινωνία των ανθρώπων. Το 12^ο περιέχει τη διδασκαλία της χριστιανικής θρησκείας στο Δολώρο. Το 13^ο αναφέρεται στην επιστροφή του Σιτσεφρίδου και την ενημέρωσή του για τον άδικο θάνατο της συζύγου του και του γιου του. Το 14^ο προβάλλει τη σκηνή της αναγνώρισης του ζεύγους και τη συνάντηση πατέρα-γιου. Το 15^ο παρουσιάζει την ενθουσιώδη υποδοχή της Γενοβέφας στην κομητεία και την εξοικείωση του Δολώρου με τον άγνωστο γι' αυτόν κόσμο. Στο 16^ο ο υπηρέτης του Σιτσεφρίδου, Βόλφιος, μεταφέρει τα ευχάριστα νέα στους γονείς της Γενοβέφας που σπεύδουν να συναντήσουν την κόρη και τον εγγονό τους. Στο 17^ο η Γενοβέφα βγάζει λόγο θρησκευτικού περιεχομένου στους ανθρώπους της κομητείας ενώ στο 18^ο ο Γόλος βρίσκεται κλεισμένος στη φυλακή αφού του χαρίστηκε η ζωή χάρη στην παρέμβαση της Γενοβέφας· πλήθος ανθρώπων επισκέπτεται το κελί του για να δει το παράδειγμα προς αποφυγή. Το 19^ο και τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί τον επίλογο του έργου και πληροφορεί ότι οι γεροντότεροι θεωρούν την ηρωίδα αγία και διηγούνται την ιστορία της στους νεότερους¹⁹.

Η σύνθεση του διηγήματος είναι απλή: περιορισμένη δράση και πλοκή και εναλλαγή κύριων και δευτερευόντων προσώπων από το ένα κεφάλαιο στο άλλο. Μέσα όμως από την περιορισμένη δράση, τους διαλόγους και τους μονολόγους ξετυλίγεται ο ψυχικός κόσμος των ηρώων:

- Η νεαρή ηρωίδα, που μεταμορφώνεται σε δυναμική γυναίκα, αποτελεί τον κύριο άξονα της ιστορίας που έχει ως σκοπό την προβολή των ψυχικών της χαρισμάτων: αγάπη και σεβασμός στους γονείς, φιλανθρωπία, φιλοψυχία φιλευσπλαχνία, συζυγική πίστη, ήθος, εντιμότητα, θεοσέβεια, αποφασιστικότητα, ψυχική δύναμη, προνοητικότητα, υπομονή...
- Στον κόμη Σιτσεφρίδο αποδίδονται οι αρετές της γενναιότητας, της ηθικής,

¹⁹ Για την εικόνα της Γενοβέφας ως αγίας, βλ. CERIZIERS, R., *La vida de Santa Genovefa, princesa de Brabante*, Valladolid, 1877.

- της δικαιοσύνης του καλού, αλλά αυστηρού ηγέτη και συζύγου. Ταυτόχρονα όμως, του καταλογίζεται η ευκολοπιστία και η βιασύνη στις αποφάσεις του.
- Ο Γόλος είναι το ζωντανό παράδειγμα του ανέντιμου, ύπουλου και απάνθρωπου τυράννου, που στο τέλος δέχεται την τιμωρία που του αξίζει.
 - Οι γονείς της Γενοβέφας είναι υποδειγματικοί για τις αρχές και τις αξίες με τις οποίες ανέθρεψαν την κόρη τους, ώστε να ξεχωρίζει από τους άλλους.
 - Ο νεαρός Δολώρος είναι ένα συνεσταλμένο και υπάκουο παιδί που μαθαίνει να σέβεται και να παρατηρεί τη φύση με την καθοδήγηση της μητέρας του. Γνωρίζει ελάχιστα για την κοινωνία των ανθρώπων και είναι αρχικά κλειστός και διστακτικός, στην πορεία όμως εξοικειώνεται.
 - Η Βέρθα είναι το άτομο που διακατέχεται από αισθήματα ευγνωμοσύνης και πίστης στην κυρία της για την οποία θέτει σε κίνδυνο τη ζωή της.
 - Ο γέρο Βόλφιος είναι ο έμπιστος υπασπιστής του κόμη που μιλάει με παρρησία, αμφισβητεί την κρίση του και συμμετέχει στις χαρές και στις λύπες του.
 - Οι δήμιοι της Γενοβέφας και του γιου της παρουσιάζονται ως άνθρωποι φιλεύσπλαχνοι μπρος στη δυστυχία και τις παρακλήσεις της μάνας.

Το έργο είναι γραμμένο σε «σοβαρή γλώσσα» σύμφωνα με «τη λαϊκή αντίληψη της εποχής»²⁰, με πολλά στοιχεία της καθαρεύουσας που πιθανότατα δυσκόλευαν το αναγνωστικό κοινό (λαμβάνοντας υπόψη ότι απευθυνόταν στα λαϊκά στρώματα). Το γεγονός, βέβαια, οφείλεται στο ότι το έργο εκδίδεται σε μια εποχή (1920-1925) στην οποία επικρατεί στην Ελλάδα ο γλωσσικός τύπος της καθαρεύουσας, η οποία το 1911 καθιερώθηκε από το νέο Σύνταγμα ως επίσημη γλώσσα του κράτους. Η χώρα εξακολουθούσε να βιώνει το γλωσσικό ζήτημα²¹, όμως η γλώσσα της έκδοσης αυτής είναι πολύ πιο απλή από τη Γενοβέφα του 1846 των εκδόσεων Βαρβαρέσου και, συνεπώς, δεν εμπόδιζε να γίνει ένα ιδιαίτερα αγαπητό ανάγνωσμα και να γνωρίσει πολλές ακόμη εκδόσεις.

Εξάλλου, η ελληνική κοινωνία παρέμενε ακόμα αρκετά συντηρητική και οι διάφορες εκφάνσεις του τρόπου ζωής των προσώπων του έργου γίνονταν άμεσα αποδεκτές ως σημεία αναφοράς για τη διαμόρφωση σωστού ήθους: αποδοκιμασία της μοιχείας, συζυγική πίστη και αφοσίωση, βαθιά θρησκευτικότητα της ηρωίδας, αγάπη και αυτοθυσία για τα παιδιά, φιλία, φιλανθρωπία, πίστη από συνανθρώπους

²⁰ ΧΟΤΖΑΚΟΓΛΟΥ, Α., “Βυζαντινές πηγές της Λαογραφίας: Το παράδειγμα της ‘μετάγγισης’ του μύθου της τύφλωσης του στρατηγού Βελισάριου στο Θέατρο Σκιών”, *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαϊκός Πολιτισμός & Έντεχνος Λόγος*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 2013, τ. 3, σ. 602.

²¹ ALEXIOU, M., «Diglossia in Greece», στο Haas W. (ed.), *Standard languages: spoken and written*, σσ. 156-192, Manchester, Manchester University Press, 1982 και *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1999, σσ. 260-287.

κ.ά. Είναι προφανής η ταύτιση, του γυναικείου κυρίως κοινού, με την ηρωίδα για τα χαρίσματά της και τα συναισθήματα αλληλεγγύης για την αδικία και την ανήλεη καταδίωξη που υφίστατο.

Η επίδραση της ιστορίας της Γενοβέφας σύντομα έγινε φανερή σε διάφορες μορφές τέχνης: ζωγραφική, γλυπτική²², λιθογραφίες, θέατρο, όπερα, κινηματογράφος²³. Τα μηνύματά της άγγιξαν βαθιά και το θέατρο σκιών σε μια εποχή που κατέβαλε προσπάθεια να απαλλαγεί από την κακή του φήμη με την ένταξη στο ρεπερτόριό του κειμένων της λαϊκής λογοτεχνίας. Τα έργα ίσως πέρασε και στο Μικροθέατρο μέσα από τα Μπουλούκια²⁴. Το πρωτοσυναντάμε στο ελληνικό κουκλοθέατρο καθώς πρέπει να ανήκε στο δραματολόγιο του ανδρικοελοπαίχτη Πατέντα Χαρίλαου. Σύμφωνα με αθηναϊκές εφημερίδες, το 1899 εντοπίζεται κουκλοθεατρική παράσταση που φέρει τον τίτλο *Γενοβέφα η Ερημής*²⁵. Οι Έλληνες караγκιοζοπαίκτες, που συνήθιζαν να δανείζονται θέματα από το ρεπερτόριο του κουκλοθεάτρου, δεν άργησαν να ενσωματώσουν τη Γενοβέφα στην παράδοση του θεάτρου σκιών. Όπως μπορέσαμε να διαπιστώσουμε, παιζόταν από το Μάνθο Αθηναίο, ο οποίος χρησιμοποίησε τη διασκευή του έργου που έκαναν ο Τόλιας, ο Σπαθάρης, ο Βασίλαρος, ο Μιχόπουλος²⁶, ο Μάνος²⁷.

Συγκεκριμένα, στις σημειώσεις της μεταγραφής του έργου, που έκανε ο Α. Καραστεργιόπουλος (Τόλιας) σε χειρόγραφο τετράδιο το οποίο βρίσκεται σε ιδιωτική αρχειακή συλλογή, βλέπουμε ότι η συγγραφή άρχισε στις 20/9/1940 και ολοκληρώθηκε στις 29 του ίδιου μήνα. Η σχετικά γρήγορη αυτή διαδικασία προφανώς οφείλεται στο ότι ήταν γνώστης του προτύπου και ως πρώην караγκιοζοπαίκτης ήξερε πώς να κινηθεί στο χώρο του μπερντέ. Η σφραγίδα του γνωστού караγκιοζοπαίκτη Μάνθου Αθηναίου, που βρίσκεται στο τέλος του τετραδίου δείχνει ότι η μεταγραφή πιθανότατα πραγματοποιήθηκε για τον ίδιο. Εξάλλου, συνηθίζοταν την περίοδο εκείνη γνωστοί караγκιοζοπαίκτες να συνεργάζονται με «γραμματιζόμενους» ανθρώπους και να ανεβάζουν στη σκηνή τα αποκαλούμενα «σοβαρά έργα»²⁸.

²² Περίπου την ίδια περίοδο, το 1918-1924, ο Χαλεπάς, καταπιάνεται με τον ευρωπαϊκό μύθο της *Γενοβέφας* (πηλός, 50 x 25 x 22 εκ. Συλλογή Νικολάου Γιαννακόπουλου).

²³ Τις όπερες του Σούμαν (1848) και του Όφενμπαχ (1859) με θέμα την Γενοβέφα, ακολούθησαν εκδόσεις, επανακτυπώσεις βιβλιαρίων και απεικονίσεις που κυκλοφόρησαν επίσης και στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1930.

²⁴ ΧΟΤΖΑΚΟΓΛΟΥ, Α., *ό.π.*, σ. 601.

²⁵ ΜΑΓΟΥΛΙΩΤΗΣ, Α., *Ιστορία του Νεοελληνικού κουκλοθεάτρου (1870-1938)*, Αθήνα, Παπαζήση, 2012, σ. 119.

²⁶ Σύμφωνα με προφορική μαρτυρία της κόρης του Μιχόπουλου, ο εν λόγω караγκιοζοπαίκτης είχε εντάξει τη Γενοβέφα στο ρεπερτόριό του στην αρχή της καριέρας του, περίπου το 1931.

²⁷ Το όνομα του τελευταίου στηρίζεται σε προφορική μαρτυρία του Γιάννη Χατζή.

²⁸ ΧΟΤΖΑΚΟΓΛΟΥ, Α., *ό.π.*, σ. 602.

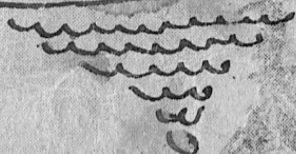
Η ΓΕΝΟΒΕΦΑ

V

Απόστολος
Καραστεργίου
20-9-40

(Έλληνόπουλα Αγαπήσατε την Έλληνική φύση)

Η ΓΕΝΟΒΕΦΑ

(Σηκί στα Έλληνικά βουνά)

Η ΓΕΝΟΒΕΦΑ

ΠΡΟΣΩΠΑ

Χατζηναβάτης

Βόλφριος - υψασωιστής

Καραγιώτης - Δασμοφύλακας

Βέρθα Νέανς ανυφία του Καραγ.

Λιτσερίδος - Κομης

Γενοβέφα - Γυναίκα του.

Γόρος - Αύμαρχος

δύο υψότες

δύο Δίμνοι χύντης και Κορίντης

Θράκιος Μάγιστρος

Δολόρος Μορό

Γενοβέφα Γυμνή

ένα παιδί έως 7 ετών

ένα έλαφάκι

Στην αρχή του χειρογράφου ο Καραστεργιόπουλος δηλώνει πως το έργο είναι δομημένο σε έξι πράξεις, οι οποίες προφανώς ανταποκρίνονται στα πέντε προτεινόμενα διαλείμματα για την αλλαγή των σκηνικών. Το πρώτο διάλειμμα έρχεται μετά τη διαταγή του Γόλου για τη φυλάκιση της Γενοβέφας και αποσκοπεί στη σκηνική μεταφορά στο χώρο της φυλακής. Μέχρι τώρα, το σκηνικό έχει αριστερά τον πύργο και δεξιά το φρούριο της φυλακής. Το δεύτερο διάλειμμα αποσκοπεί στη μετάβαση στο δάσος για την εκτέλεση της Γενοβέφας και του παιδιού της. Το τρίτο έρχεται μετά την αναχώρηση από το δάσος των παρολίγο δημίων της ηρωίδας· το σκηνικό αλλάζει και απεικονίζονται τα σαράγια όπου κατευθύνονται οι δήμιοι για να ανακοινώνουν στον Γόλο την πραγματοποίηση της εκτέλεσης. Στο τέταρτο διάλειμμα, όταν ο Γόλος οδηγείται στη φυλακή αλλάζει πάλι το σκηνικό: επανεμφανίζονται στο δάσος η Γενοβέφα και ο Δολώρος, και η πράξη φτάνει μέχρι τη σκηνή της αντάμωσης του κόμη με τους δικούς του. Μετά το πέμπτο διάλειμμα επανέρχονται τα σαράγια και διαδραματίζεται η επιστροφή της οικογένειας στην κομητεία και ο θάνατος του Γόλου.

Η διασκευή του Καραστεργιόπουλου (ο ίδιος το αποκαλεί δράμα χωρίς να το χαρακτηρίζει θρησκευτικό ή οικογενειακό) διατηρεί σε μεγάλο βαθμό τα πρόσωπα και την πλοκή με ελάχιστες αποκλίσεις. Η καλή αποτύπωση της ιστορίας, η σύντομη ολοκλήρωση της διασκευής και η σχεδόν πιστή διατήρηση των σκηνών και των ονομάτων των ηρώων, δείχνουν ότι προφανώς δούλεψε πάνω στο πρότυπο, το οποίο σεβάστηκε και οι όποιες αλλαγές εξυπηρετούν πιθανότατα ανάγκες της παράστασης. Η διασκευή ακολουθεί την παράδοση του θεάτρου σκιών που επιβάλλει την εμφάνιση του Καραγκιόζη και του Χατζηαβάτη στην αρχή κάθε έργου και τη μεταφορά κάποιου μηνύματος από το Χατζηαβάτη στον Καραγκιόζη. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι το μήνυμα συνήθως αφορά κάποια ευκαιριακή εργασία για τον Καραγκιόζη ενώ εδώ ο Καραγκιόζης έχει το ρόλο του δεσμοφύλακα.

Η εκδοχή του Σωτήρη Σπαθάρη, όπως διασώζεται μέσα από την περίληψη του Σολδάτου, είναι χωρισμένη σε τρεις πράξεις:

Στην πρώτη, με σκηνικά δύο ανάκτορα, εμφανίζονται ο Χατζηαβάτης και ο Καραγκιόζης που συζητάνε για τον πόλεμο στην Ισπανία: ο Καραγκιόζης προσπαθεί να μάθει από τη Βέρφα αν όντως αληθεύουν οι φήμες και ακολουθεί διάλογος ανάμεσα στο Σετσεφρίδο και τη Γενοβέφα για τον επικείμενο πόλεμο. Ο Βόλφιος και ο κόμης αναχωρούν, αφού πρωτίστως ο δεύτερος διορίζει το Γόλο τοποτηρητή των υποθέσεών του. Κατά την απουσία του η ηρωίδα περνά ευχάριστα συζητώντας με τον Καραγκιόζη. Στο μεταξύ, ο Γόλος αποκαλύπτει στη Γενοβέφα τα αισθήματά του κι εκείνη τον απορρίπτει παρά τις φοβέρες και τις απειλές του. Ο μάγειρας εκμυστηρεύεται στην άτυχη γυναίκα ότι άκουσε τη συζήτησή της με το Γόλο και δηλώνει πρόθυμος να τη βοηθήσει, όμως ο Γόλος, με την πρόφαση ότι ατίμαζε τον κόμη, τον δολοφονεί και διατάζει τη φυλάκισή της.

Η δεύτερη Πράξη μας τοποθετεί στο χώρο της φυλακής. Η Γενοβέφα γεννά το γιο της και ο Γόλος της δείχνει τη διαταγή του κόμη για τη θανάτωσή της. Παρά τα βασανιστήρια που της υποβάλλει, η ηρωίδα δεν αλλάζει γνώμη και οι δήμιοι διατάζονται να τη μεταφέρουν στο δάσος, για να τη θανατώσουν. Ο Καραγκιόζης και η Βέρφα βαπτίζουν το βρέφος και η Γενοβέφα τους εμπιστεύεται μια επιστολή για το Σετσεφρίδο.

Η Τρίτη Πράξη μας μεταφέρει στο δάσος. Οι δήμιοι λυπούνται τη νεαρή γυναίκα και δεν εκτελούν τη διαταγή του Γόλου. Η Γενοβέφα για δέκα χρόνια προσπαθεί να θρέψει το γιο της στο δάσος έχοντας βοηθό της μια ελαφίνα. Ο τραυματισμός του ελαφιού τη φέρνει και πάλι κοντά στο Σετσεφρίδο. Ο Γόλος πνίγεται ενώ ο Χατζηαβάτης, ο Καραγκιόζης και η Βέρφα κηρύσσονται ιππότες.

Και στις δύο εκδοχές, η πλοκή και τα πρόσωπα παραμένουν τα ίδια αν και αγνοούμε την εκτέλεση του έργου στον μπερντέ από το Μάνθο Αθηναίο. Ο Καραστεργιόπουλος φαίνεται πιο κοντά στο πρότυπο: είναι περισσότερο αναλυτικός, λεπτομερής και δεν παραλείπει κανέναν από τους θεματικούς άξονες του προτύπου. Ενσωματώνει επιδέξια λεπτομέρειες του έργου στους διαλόγους που αναδεικνύουν τον ξεχωριστό χαρακτήρα της Γενοβέφας και την εξωτερική της εμφάνιση: ο διεξοδικός διάλογος Γενοβέφας- Βέθρας στη φυλακή δεν παραλείπει πληροφορίες του προτύπου, όπως το γράμμα που εμπιστεύτηκε στη Βέθρα και το περιδέραιο που της χάρισε· ο διάλογός της με τον Δολώρο δείχνει ότι ο γιος του κόμη είναι πλέον έφηβος. Οι μονόλογοι, όπως αυτός στη φυλακή όπου σχολιάζει το χαμόγελο του μωρού της, επίσης δίνουν πολλά στοιχεία για την ψυχολογική της κατάσταση.

Ο Σπαθάρης στέκεται στα κύρια γεγονότα, αν κρίνουμε από την περίληψη του Γ. Σολδάτου. Ενώ ο Καραστεργιόπουλος χρησιμοποιεί το βασικό χαρακτήρα του θεάτρου σκιών, τον Καραγκιόζη, στην αρχή της υπόθεσης, ο Σπαθάρης του δίνει μεγαλύτερο ρόλο: ανοίγει και κλείνει με αυτόν την παράσταση και τον βάζει και στις τρεις πράξεις. Μάλιστα, ο Καραγκιόζης, ο Χατζηαβάτης και η Βέρφα, πρόσωπα που στην ουσία δε συγκεντρώνουν γύρω τους την κύρια δράση του έργου, είναι αυτά που στο τέλος δέχονται ξεχωριστές τιμές και προάγονται σε ιππότες! Το σκηνικό του διαφοροποιείται επίσης καθώς παρουσιάζει δύο ανάκτορα, που πιθανόν παραπέμπουν στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές (Ισπανία και Γαλλία) ενώ ο Τόλιας τοποθετεί αριστερά τον πύργο και δεξιά τις φυλακές. Σχεδόν το πρώτο μισό της πρώτης πράξης του Σπαθάρη αφιερώνεται στον επικείμενο πόλεμο των δύο χωρών και στη αναχώρηση του κόμη. Δεν παραλείπει όμως αναφορές στην αγαθοεργία της Γενοβέφας, προκειμένου ο θεατής να σχηματίσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της που να μη βασίζεται μόνο στα εξωτερικά της γνωρίσματα. Από την πλευρά του, ο Καραστεργιόπουλος παρουσιάζει με έξυπνο τρόπο στον μπερντέ τη φιλευσπλαχνία της, όταν ρωτά τον κόμη αν εκτέλεσε την επιθυμία της να αυξήσει το μισθό στους εργαζόμενους και στους συνταξιούχους και να

δώσει δώρα, σιτάρι και κρασί στους φτωχούς. Όπως αναλύονται πτυχές του χαρακτήρα της Γενοβέφας στο πρωτότυπο, έτσι και ο Καραστεργιόπουλος δεν παραλείπει τέτοιου είδους λεπτομέρειες για να σκιαγραφήσει την προσωπικότητα της ηρωίδας.

Δεδομένου ότι η αφήγηση της περιπέτειας του κόμη (Ευτύχιου) και η εξομολόγηση των συναισθημάτων του δεν απαντάται στην έκδοση του Σαλίβερου, είναι πιθανόν ο Καραστεργιόπουλος να είχε υπόψη του κάποια ιστορία λαϊκού αναγνώσματος της εποχής, αν και δεν αποκλείεται να πρόκειται για δική του επινόηση. Το πρωτότυπο δεν έχει επίσης τη σκηνή της εμφάνισης του αγγέλου που έρχεται στη φυλακή για να εμψυχώσει τη Γενοβέφα. Ο άγγελος είναι μοτίβο που απαντάται συχνά στο ελληνικό θέατρο σκιών, στο ηρωικό κυρίως δράμα, και η εμφάνισή του προκαλεί αίσθηση σε ένα βαθιά θρησκευόμενο κοινό. Όμως, σε ανάλογες σκηνές έργων, όπως ο *Αθανάσιος Διάκος* κ.ά., κατεβαίνει για να πάρει την ψυχή του ήρωα ή εμφανίζεται ως από μηχανής θεός, όπως στο *Στοιχειωμένο Δεντρί*. Ο Καραστεργιόπουλος εδώ τον εντάσσει για να τονιστεί ότι η θεία δικαιοσύνη βρίσκεται στο πλευρό της ηρωίδας.

Ένα ακόμη περιστατικό που αυξάνει τη δραματικότητα του έργου και που δεν εντοπίζεται στο πρότυπο, είναι η περιγραφή της φυλακής και ο μονόλογος της απελπισμένης Γενοβέφας που αρπάζει το μαχαίρι του Γόλου και τον απειλεί λέγοντας πως μια μάνα είναι ικανή για πολλά. Η εκδοχή του Καραστεργιόπουλου δεν παραλείπει το σχόλιο της Γενοβέφας για το χαμόγελο του μωρού της στη φυλακή, δημιουργώντας έντονη αντίθεση με το όλο σκηνικό. Το ίδιο συμβαίνει και με τη βάπτισή του μωρού, όπου δίνει στην ηρωίδα έναν ενισχυμένο ρόλο. Προσπαθεί να αξιοποιήσει στο μέγιστο δυνατό το πρόσωπό της. Όμως δεν επιμένει ιδιαίτερα στο σκηνικό του δάσους με τη Γενοβέφα να προσπαθεί να μεγαλώσει το γιο της, πράγμα που δεν συμβαίνει στο πρότυπο, όπου αναλύεται με πολλές λεπτομέρειες αλλά χωρίς εξέλιξη και δράση. Διαφέρει επίσης και ο επίλογος του έργου, που σημαδεύεται με την αυτοκτονία του ανήθικου Γόλου προσφέροντας ηθική ικανοποίηση στους θεατές.

Στην περίληψη του Σολδάτου απουσιάζουν οι σκηνές της επίθεσης της Γενοβέφας στο Γόλο με το μαχαίρι και του χαμόγελου του βρέφους. Διαφοροποίηση με τον Καραστεργιόπουλο εντοπίζεται και στη βάπτισή του βρέφους, όπου ο Σπαθάρης αυξάνει το ρόλο του Καραγκιόζη βάζοντάς τον να συμμετέχει στην τέλεση του μυστηρίου.

Μια τρίτη εκδοχή του έργου που ανήκει στον караγκιόζοπαίκτη Βασίλαρο, μας τη διηγήθηκε ένας άλλος караγκιόζοπαίκτης της εποχής μας, ο Γιάννης Χατζής, ο οποίος υπήρξε και θεατής της ομώνυμης παράστασης. Η δομή του έργου που παρουσιάζεται στη συνέχεια είναι βασισμένη στο χειρόγραφο τετράδιο του Βασίλαρου που βρίσκεται στο προσωπικό του αρχείο του Γ. Χατζή. Ως γνωστό, ο Βασίλαρος λίγο πριν συνταξιοδοτηθεί αποφάσισε να γράψει σε τετράδια τις

υποθέσεις των έργων του ρεπερτορίου του, εγγείρημα στο οποίο αφιέρωνε τον ελεύθερο χρόνο του και ως συνταξιούχος²⁹.

Στο σκηνικό της Πρώτης Πράξης, που αποτελείται από το παλάτι του κόμη και την παράγκα του Καραγκιόζη, ο Χατζηαβάτης και ο Βόλφιος συζητούν για τον πόλεμο στην Ισπανία και σχολιάζουν το γεγονός ότι η νιόπαντρη και όμορφη κόρη θα μείνει μόνη της μετά την αναχώρηση του κόμη. Ακολουθεί η συνάντηση του Σιτζεφρίδου και της Γενοβέφας που, ενώ μιλούν για τον έρωτά τους, τους διακόπτει ο Βόλφιος για να αναγγείλει τη διαταγή του βασιλιά. Ο κόμης διατάζει να ετοιμαστεί ο στρατός και αφήνει ως διαχειριστή του πύργου τον αυλάρχη του Γόλο, στον οποίο αναθέτει και τη φροντίδα της Γενοβέφας. Στη συνέχεια ο Γόλος διηγείται στη θλιμμένη Γενοβέφα μια ιστορία για κάποιον που σκοτώθηκε στον πόλεμο και η γυναίκα του, αφού τον τίμησε και τον θρήνησε, στο τέλος παντρεύτηκε τον αυλάρχη. Η νεαρή γυναίκα του ζητάει να σταματήσει αλλά εκείνος της εξομολογείται τον έρωτά του. Την απειλεί με βασανιστήρια αν δεν ανταποκριθεί και φεύγει αφήνοντάς την να σκεφτεί. Εμφανίζεται ο μάγισσας, Δράκος, που έχοντας ακούσει όλα όσα συνέβησαν, προθυμοποιείται να τη βοηθήσει και παίρνει μια επιστολή που έγραψε η Γενοβέφα για τον άντρα της. Ο Γόλος όμως τον σκοτώνει με τη δικαιολογία ότι φίλησε τη Γενοβέφα και διατάζει να συλλάβουν και την ίδια και να τη φυλακίσουν. Ο Καραγκιόζης που είναι δεσμοφύλακας, της δίνει κουράγιο.

Στη Δεύτερη Πράξη, με το ίδιο σκηνικό, η δύστυχη Γενοβέφα φέρνει στη ζωή το γιο της μέσα στη φυλακή και ζητά βοήθεια από το Θεό. Ο Γόλος, που επιμένει να την κερδίσει με ανορθόδοξο τρόπο, της γνωστοποιεί την επιστολή του συζύγου της όπου διατάσσεται η εκτέλεσή της. Η Γενοβέφα του αρπάζει το μαχαίρι και τον απειλεί χωρίς όμως αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, ο πονηρός άντρας διατάζει τους δήμευς να εκτελέσουν τη Γενοβέφα στο δάσος και να του φέρουν τα μάτια της ως απόδειξη. Η ανηψιά του Καραγκιόζη, Βέρθα, βαπτίζει το βρέφος ενώ η Γενοβέφα της δίνει μια επιστολή για τον άντρα της, ένα περιδέραιο και χρήματα. Στο μεταξύ, ο Καραγκιόζης ζητά από τους δήμευς να μην ακολουθήσουν τη διαταγή του Γόλου λέγοντάς τους ότι στο μέλλον θα ανταμειφθούν.

Η Τρίτη Πράξη μας μεταφέρει στο δάσος με τη σπηλιά. Οι δήμευι μετά τις παρακλήσεις της Γενοβέφας την αφήνουν ελεύθερη με το γιο της, τη συμβουλεύουν να μην αφήσει το δάσος και παίρνουν ως τεκμήριο τα μάτια ενός σκύλου. Η γυναίκα ευχαριστεί το Θεό και την Παναγία για τη σωτηρία τους, αλλά και για την εμφάνιση της ελαφίνας της οποίας το γάλα μπορεί να χρησιμοποιήσει για να μεγαλώσει το παιδί της.

²⁹ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ι., “Ο Καραγκιοζοπαίχτης Βασίλαρος”, *Για μια επιστημονική προσέγγιση του Καραγκιόζη*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2015, σ. 23.

Στην Τέταρτη Πράξη επανέρχεται το σκηνικό της πρώτης. Οι δήμιοι πριν συναντήσουν το Γόλο αποκαλύπτουν στον Καραγκιόζη ότι η Γενοβέφα και ο γιος της είναι ζωντανοί στο δάσος. Ο κόμης επιστρέφει στον πύργο του και ο Γόλος του ανακοινώνει την εκτέλεση της διαταγής του. Η Βέρθα μεταφέρει στον κόμη τα πραγματικά γεγονότα και του παραδίδει την επιστολή της Γενοβέφας. Ο κόμης αφού συναντά και τον Καραγκιόζη, ο οποίος επιβεβαιώνει τα λόγια της Βέρθας, πέφτει σε βαθιά κατάθλιψη και ο Βόλφιος διοργανώνει κυνήγι με την ελπίδα να τον δει να συνέρχεται.

Η Πέμπτη Πράξη εκτυλίσσεται στο δάσος, όπου η Γενοβέφα, μετά από επτά χρόνια κακουχιών, είναι πολύ άρρωστη και περιμένει το θάνατό της. Δίνει οδηγίες στο γιο της τι να πράξει με το άνηχο σώμα της και απαντάει στις ερωτήσεις του μιλώντας για το Χριστό και τα θαύματά του. Η ελαφίνα έρχεται στη σπηλιά τρομαγμένη από το βέλος του κόμη, ο οποίος την ακολουθεί. Η Γενοβέφα τον αναγνωρίζει και ξεσπάει σε κλάματα. Αυτός πιστεύει ότι πρόκειται για φάντασμα και ετοιμάζεται να αυτοκτονήσει για να βρεθεί κοντά της. Η Γενοβέφα του δείχνει το σταυρό της λέγοντάς του ότι δεν είναι σκιά. Ο κόμης ζητάει συγχώρεση ενώ η Γενοβέφα του λέει πως ο μοναδικός υπεύθυνος για όλη την κατάσταση είναι ο Γόλος. Στη συνέχεια, του παρουσιάζει το γιο του Δολώρο και όλοι μαζί παίρνοντας και την ελαφίνα αναχωρούν για τον πύργο.

Στην Έκτη Πράξη, με σκηνικό το ανάκτορο και την παράγκα του Καραγκιόζη, η οικογένεια είναι πλέον στον πύργο και τελεί ευχαριστήρια λειτουργία στο Θεό. Ο Καραγκιόζης αναφέρει την πράξη των δημίων στον κόμη, ο οποίος τους οποίους προάγει σε επιστάτες του πύργου και διορίζει τον Καραγκιόζη αξιωματικό της φρουράς. Ο Γόλος, μετά από παρότρυνση του Βόλφιου και βλέποντας ότι η Γενοβέφα και ο γιος της είναι ζωντανοί, παραδέχεται την ενοχή του και ζητάει να τον σκοτώσουν. Η Γενοβέφα ζητά να του χαρίσουν τη ζωή, όμως εκείνος βγάζει το μαχαίρι του και αυτοκτονεί.

Το έργο του Βασίλαρου, τουλάχιστον όπως έχει αποδοθεί από την περίληψη του Γιάννη Χατζή, όπως και στην περίπτωση του Τόλια εξελίσσεται σε έξι πράξεις. Ο Βασίλαρος όμως διατηρεί το κλασικό σκηνικό με την παράγκα του Καραγκιόζη σε αντίθεση με τον τον Σπαθάρη και τον Καραστεργιόπουλο, αν και δεν γνωρίζουμε πώς μετέφερε το έργο στον μπερντέ ο Μάνθος Αθηναίος. Είναι επίσης εμφανές ότι, σε αντίθεση με την εκδοχή του Καραστεργιόπουλου και την περίληψη του Γ. Σολδάτου, ο Καραγκιόζης του Βασίλαρου είναι πιο κοντά στην παράδοση του ελληνικού θεάτρου σκιών: δραστηριοποιείται σε μεγάλο μέρος του έργου και η παρουσία του γίνεται αισθητή με συχνές εμφανίσεις. Η ίδια η παράσταση αρχίζει με το κωμικό διάλογο που διεξάγει με τον Χατζηαβάτη για τον επικείμενο πόλεμο και την πιθανότητα να ακολουθήσει τον κόμη, πράγμα που απεύχεται. Στη συνέχεια εμφανίζεται ως δεσμοφύλακας της φυλακισμένης Γενοβέφας, της συμπαραστέκεται και απειλεί να σκοτώσει το Γόλο αν χρειαστεί. Μετά την ανακοίνωση της θανατικής της ποινής από τον Γόλο, την παρηγορεί και παίρνει

στην αγκαλιά του το βρέφος τραγουδώντας του κωμικά τραγούδια· αυτό συνεχίζει κλαίει και ο Καραγκιόζης αστειεύεται λέγοντάς του «Σώπα πουλάκι μου μη κλαις και θα σου πάρω καραμέλες να τις φάω εγώ». Παίρνει επίσης την πρωτοβουλία να ζητήσει από τους δήμιους να μη σκοτώσουν τη Γενοβέφα και το γιο τους και τους υπόσχεται μάλιστα ανταμοιβή. Τέλος, κλείνει το έργο μιλώντας στο νεκρό Γόλο, στον οποίο λέει ότι θα πάει στο Διάβολο κι αυτός θα τον στείλει στον Αρχιδιάβολο, και χτυπώντας μάλιστα το άψυχο σώμα του. Στο έργο του Βασίλαρου, τα υπόλοιπα πρόσωπα παραμένουν σε γενικές γραμμές τα ίδια με το πρότυπο και τις δύο άλλες εκδοχές, με τη μόνη διαφορά ότι η Βέρθα παρουσιάζεται ως ανηψιά του Καραγκιόζη. Σύμφωνα με τον Γ. Χατζή, ο Βασίλαρος ερμήνευε την παρουσία της ελαφίνας, ως το «μάτι του Θεού», γιατί στο συγκεκριμένο σημείο του τετραδίου του είχε ζωγραφίσει το μάτι του Θεού κι έναν άγγελο· εικάζει μάλιστα, ότι δεν αποκλείεται ένας άγγελος να εμφάνιζε την ελαφίνα στον μπερντέ.

Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης το γεγονός ότι όλες οι εκδοχές της Γενοβέφας του θεάτρου σκιών κλείνουν με το θάνατο του Γόλου, σε αντίθεση με το πρότυπο κείμενο που τον παρουσιάζει να ζει στη φυλακή. Στον Καραστεργιόπουλο και στον Σπαθάρη πνίγεται, ενώ στον Βασίλαρο αυτομαχαιρώνεται. Ακόμη, ο Βασίλαρος, όπως και ο Σπαθάρης (τουλάχιστον όπως δίνεται στην περίληψη του Γ. Σολδάτου) παραλείπουν τη σκηνή με τον άγγελο που κατεβαίνει στη φυλακή για να ενθαρρύνει τη Γενοβέφα. Μάλιστα, στο Βασίλαρο είναι ο Καραγκιόζης αυτός που αναλαμβάνει αυτόν τον ρόλο.

Τέλος, σε αντίθεση με το πρωτότυπο, τόσο στον Καραστεργιόπουλο όσο και στον Βασίλαρο συναντάμε τις σκηνές όπου ο Γόλος διηγείται την ιστορία του θανάτου ενός κόμη και το γάμο της γυναίκας του με τον αυλάρχη, και όπου η Γενοβέφα απειλεί τον Γόλο με το μαχαίρι. Δεν γνωρίζουμε αν προηγήθηκε ένας από τους δύο ή κάποιος άλλος καραγκιοζοπαίκτης, ή αν πρόκειται για στοιχεία που εμφανίστηκαν στην κουκλοθεατρική εκδοχή από την οποία πιθανόν να εμπνεύστηκαν οι καραγκιοζοπαίχτες.

SCENES FROM GENEVIEVE DE BRABANT.

Maurand Adrien Nariv, C., *Genevieve De Brabante* (1875)

G. Wappers, Genevieve of Brabant (1856)

ESTUDIOS NEOGRIEGOS
REVISTA CIENTIFICA DE LA
SOCIEDAD HISPANICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

SUMARIO

Editorial.....	7
Οι γεωγραφικοί όροι και οι ταυτίσεις τους στο <i>Διγενή Ακρίτη</i> (χρ. Escorial): αναλυτικός πίνακας <i>Ιωάννης Κιορίδης</i>	9-58
Los estudios comparativos sobre <i>Diyenís Acritis</i> y el <i>Cantar de Mio Cid</i> . Algunas anotaciones sobre el género de la ‘epopeya medieval’ <i>Michalis Michael</i>	59-88
Narrativa medieval grega: entre orient i occident <i>Santiago Carbonell Martínez</i>	89-106
Η πολιτική σκέψη του Νικηφόρου Γρηγορά στη <i>Ρωμαϊκή Ιστορία</i> <i>Savvas Giagtzoglou</i>	107-120
Η <i>Ριμάδα κόρης</i> και νέου μεταξύ ελληνικής και δυτικής παράδοσης <i>Maria Caracausi</i>	121-138
La Revolución helénica de 1821 a través de la novela histórica de la España decimonónica: <i>Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>Dimitris Miguel Morfakidis Motos</i>	139-160
Los <i>Kalóyeri</i> y el culto de Dioniso en Tracia. Traducción y estudio <i>Pedro Jesús Molina Muñoz</i>	161-188
«Γενοβέφα» ή «Η Αρετή Θριαμβεύουσα» <i>Μαρία Νένου</i>	189-208
Recensiones.....	209
Markos Panayotis Tsifrikas, <i>Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόχλωρίδας / Diccionario griego-español y español-griego de flora</i> (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Eleni Anna Vafeiadou, <i>Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόφιλοσοφικώνόρων / Diccionario griego-español y español-griego de términos filosóficos</i> (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Trikupis, Spyridon, <i>Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως</i> [trad. cast. del gr. por Manuel Acosta Esteban: <i>Historia de la insurrección griega</i>] (Dimitris Miguel Morfakidis Motos) - Στ. Ζαφείρη, Α. Ψαροπούλου, Ε. Διαμαντή, Κ. Δανέζη, Χ. Δημόπουλος, Α. Τριγκάτζη, Ν. Παναγιωτοπούλου, Ά. Τρυποσκούφη, <i>Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας</i> (Mariano Villegas Hernández). <i>Reseñas de Actividades</i>	219
Ciclo de conferencias de la Alianza Francesa y la Maison de France en Granada, Universidad de Granada (Encarnación Motos Guirao)	